

Jäkälä sanan arvoitus.

Venäjän *jagel* merkitsee jäkälää ja sopii äänteellisestikin suomen *jäkälä* sanan vastineeksi. Pawlowskyn ven.-saks. sanakirjan mukaan *ягель* on 'Bot. der Gemeinname für Lichen; die Flechte (so nennt das Volk insgemein das isländische Moos, die Rennthier-, Lackmusflechte, die auf dem Steppensande umhergewehte, in Hungerjahren als Mus gegessene Flechte (»das Erdbrot«)'.

Etymologisessa sanakirjassaan BERNEKER esittää harhaanjohtavasti sanan muodossa *ягель*, gen. *ягеля*. Dal ei ilmaise yksikön genetiiviä ollenkaan, mutta sanan merkitystä selittäessään hän tulee käyttäneeksi mon. instrumentaalia *ягелями*, joten yksikön genetiivin täytyy olla *ягеля*, mikä on sanan etymologian vuoksi tärkeä tietää. Kun *e* siis kuuluu kiinteästi kantasanaan ja sen edellä oleva *g* ei ole muuttunut *ž*:ksi, kuten odottaisii, jos sana olisi perintöä slaavilaisesta kantakielestä, on *jagel* tulkittava myöhään kieleen tulleen sanaksi. Sen rinnalle on asetettava Vianan läänissä esiintyvä variantti *jagil*, samoin Aunuksen venäjän *jägala* 'jäkälä' (Poventsan piirissä).

Kaikkien näiden rinnakkaismuotojen toisen tavun vokaali (*e*, *i* tai *a*) ja niille yhteinen merkitys 'jäkälä' pakottavat pitämään sanaa itämerensuomalaisena lainana, jonka pohjana on suomen *jäkälä* sana ja jota ei voi välittömästi yhdistää BERNEKERIN mainitsemaan slaavilaiseen viljalajin nimeen *jagla*. Levinnältään ahdasalainen *jägala* lienee myöhempi laina kuin *jagel* ja *jagil*. Vrt. SUST 44, 250.

Mutta vaikka venäläinen murrenana *jagel* onkin tulkittava lainaksi, voi BERNEKERIN selityksessä olla jotain varteenotettavaa. Entä jos suomen *jäkälä* sanan selittämiseksi on turvaututtava juuri siihen viljalajin nimeen, johon BERNEKER s. v. *jagla* on epäröiden liittänyt jäkälän venäläisen nimen *jagel*, aavistamatta sitä lainaksi, seuraten ZUBATÝN tulkin-
taa, ks. Arch. f. slav. Phil. 16, 394? Näemme heti, että se muistuttaa äänteellisesti myös suomen *jäkälä* sanaa: puolan *jagla* 'Hirse Korn', mon. *jagly*, gen. *jagiel* 'Hirsegrütze'; tšekin *žáhla* 'Hirse Korn', tav. *žáhly*; yläsorbin *žahly*, alatorbin *jagly* mon. 'Hirse'; serbokr. *jägla* 'ein durch Braten geborstenes Korn Kukuruz'; *žagli* mon. mask. 'Hirsebrei', slov. *žagla* 'Breikern; Hirsekorn', *žagló* 'Hirsegrütze'. BERNEKER ei mainitse sanalle mitään vastinetta venäjältä. On kuitenkin ilmeistä, että saman viljalajin nimen tapaamme ven. adjektiivissa *jaglovij* : *jaglovaja kaša* 'vehnäpuuro' (Vlgd.), ks. DAL. Merkitys on siis etupäässä hirssi tai hirssipuuro, venäjässä vehnäpuuro.

Niin kaukana kuin merkitykset 'jäkälä' ja 'hirssi' tuntuvatkin olevan

toisistaan, ei niiden yhdistäminen ole mahdotonta. Kirjallisuudessa on esitetty tapauksia, joissa jäkälää merkitsevä sana on sukulaisuudessa viljalajin nimen kanssa. Ehkä valaisevin niistä on ostjakissa tavattava viljalajin nimi, joka Juganin murteessa (*Länt*) merkitsee 'jäkälää', mutta useimmissa muissa murteissa viljaa, 'ruista', 'kauraa', 'ohraa', tai 'yleensä viljaa', ks. PAASONEN FUF 2, 189—90. Näihin merkityksiin tulee lisäksi vielä 'jauhot', 'jauhoppuuro' ja 'ryynit', ks. Y. H. TOIVONEN SUST 58, 231. Samantapainen esimerkki on PAASOSEN samassa yhteydessä mainitsema Luulajan lapin *vište*- 'Cladonia rangiferina (eine Flechtenart)' suomen *vehnä* sanan ja tämän sukulaisten (mordv. *viš* 'Spelt', tšer. *βiste* id. jne.) vastineena.

PAASONEN huomauttaa lisäksi, että Suomessa valmistettiin nälkävuosina leipää jäkälästä (*jäkäläleipä*) ja että se lienee kaikista leivän korvikkeista parasta ja terveellisintä. Elias Lönnrot suositteli aikoinaan sitä lääkärinä kansalle erikoisessa lentokirjasessa. Artikkelin päättyy sanoihin: »Vielleicht ist diese kunst »brot« aus moos zu backen eine erbschaft aus uralten zeiten, wo das getreide den finnen noch unbekannt war».

Viimeksi mainittu lause ei suinkaan oikeuttane tulkitsemaan Paasonen ajatusta niin, että määräytyissä tapauksissa viljalajin merkitys on ehkä jäkälän merkityksestä syntynyt. Siitä ei voi olla kysymys ainakaan hänen mainitsemisissaan esimerkeissä, sillä sekä ostjakissa että lapissa on jäkälän merkitys kehittynyt viljalajin merkityksestä. Useimmissa ostjakin murteissa edellä mainittu sana merkitsee viljalajia, ja kun PATKANOVIN etelä-ostjakista mainitsevat *xōr-tant* ja *vata-tant* merkitsevät 'jäkälää', näyttää välittävänä merkityksenä olleen »poron vilja, poron ruoka» (*xōr* 'porohärkä', *vata* 'naarasporo, vaadin'). Jotta taito valmistaa sammaleesta leipää voisi olla peräisin ajalta, jolloin vilja oli kysymyksessä olevalle kansalle tuntematon, on tämän kansan täytynyt ikivanhoista ajoista saakka asua jatkuvasti jäkäläalueella. Tällaisen mahdollisuuden puolesta puhuu ehkä jäkäläravinnosta riippuvaa eläintä (poroa, rangifer) merkitsevä sanaperhe (lp. *boaco* jne.) suomalais-ugrilaisissa kielissä.

Jos siis 'jäkälää' merkitsevä sana on sukulaisuudessa viljalajin nimen kanssa, ei kysymys ole merkityksen »kohoamisesta», vaan päinvastoin. Merkityksen »kohoamista» tapaamme kielitieteessä usein. Viljelyskasvien nimistä tarjoaa *pellava* tässä suhteessa hyvän esimerkin, sen alkumerkitys kun on vain 'nokkonen', ks. PAASONEN SUSA 30₂₂ 1—7. Jos sen sijaan viljakasvin nimi siirtyy jäkälälle, saa korvike korvattavan käsitteen nimen ja merkitys siis »alenee». Syynä tällaiseen korvikkeen käyttämiseen ei ole suinkaan vain nälkävuodet tai tilapäinen viljan puute. Tärkein tekijä kielitieteen kannalta on kansan siirtyminen uusille asuinpaikoille,

missä sen aikaisemmin tuntema ja ehkä viljelemäkin kasvi ei menesty ja on siksi korvattava toisella. Ei ole mikään sattuma, että juuri lapissa ja ostjakissa tapaamme alunperin vehnää merkitsevän sanan (toista edustaa s. *vehnä*, toista taas tšer. *šädä·ηgə* 'vehnä', syrj.P *šogdi* id.) jäkälää merkitsevänä. Jos siis slaavilainen viljanimi *jagla* ja suomen *jäkälä* yhdistetään jollain tavoin — ne eivät tosin kuulu toisilleen sukua olevien kielten piiriin —, on nytkin kysymys merkityksen »alenemisestä». Viljan nimitys on siirtynyt sen korvikkeelle.

Suomen *jäkälä* ja slaav. *jagla* eroavat toisistaan eräässä olennaisessa suhteessa. Suomalaisen sanan toisen tavun ä:llä ei ole mitään vastinetta slaavilaisella taholla, joten **jakla* tai **jäklä* olisi katsottava tarkemmaksi slaavilaisen sanan vastineeksi kuin *jäkälä*. Kun slaavilaista sanaa ei tunneta muinaisbulgariasta, on mahdotonta päätellä, onko kantamuodoksi asetettava *jagla* vai **jagōla*. Puol. mon. gen. *jagiel* ja serbokr. (čak.) mon. gen. *jāgāl* eivät pysty tätä kysymystä ratkaisemaan, koska ne voivat olla analogisesti syntyneitä. Toisaalta on epävarmaa, olisiko **jagōla* edes lähempänä *jäkälä* asua kuin *jagla*, kun suomen *ä* ei kuitenkaan soveltuisi slaavilaisen *o:n* äännevastineeksi. Ei voi väittää, että *-kl-* yhtymä tuottaisi suomalaisella taholla vaikeuksia; sehän tavataan sekä omaperäisissä sanoissa että lainoissa (vrt. suomen *paula*, *vaula*, *kaula*, *seula*, *neula* ym.). Hyvin epävarmaa on, vaikuttaisiko slaavilainen tavuraja (*ja-gla* eikä *jag-la*) sellaisen akustisen kuvan syntymiseen, joka tekisi *jäkälä* asun ymmärrettäväksi.

Näiden kysymysten pohtiminen tuntuukin hyödyttömältä, kun *jäkälä* sanaa ei missään tapauksessa voida sijoittaa slaavilais-suomalaisten kosketusten ennestään tunnettuihin kausiin. Tuskin voidaan sanoa muuta kuin että suomalaisella ja slaavilaisella sanalla näyttää olevan yhteinen alkulähde. Mahdollisista välittäjäkielistä meillä ei ole mitään tietoa. Olisimme paljon varmemmalla pohjalla, jos slaavil. *jagla* sanan alkuperä tunnettaisiin. Kaikki sitä koskevat kirjallisuudessa esitetyt arvelut ovat kuitenkin epävarmoja. Mahdollisesti on *jagla* sanaan yhdistettävä ven. *jaglyj* 'kräftig, fruchtbar (von der Erde)', ehkä myös *jaglovjy* : *jaglovaja šerst* 'langes, üppiges Fell, Haar', jonka »kasvuvoimaisuus» liittää edelliseen. Slaav. *jagla* näyttää olevan johdannainen. Kantasana *jag-* on kenties sama kuin *jagoda* 'marja' sanassa, vrt. liett. *úoga* 'Beere; Kirsche', *ūoglis* 'einjähriger Schössling', *uoglus* 'Pflanze', ks. ZUBATÝ m. p.

Suomen *jäkälä* sanalla on varma vastine vain lapissa, vrt. lpN *jægel* (*jækkal-*), lpK *jiegel*, gen. *jiëkkali* 'peuranjäkälä' jne. Me emme tiedä, onko viljalajin (hirssin?) merkitys vaihtunut jäkäläksi vasta suomalaisella pohjalla vai jossain edeltävässä vaiheessa. Emme tiedä myöskään,

mikä kieli on ollut välittäjänä. Mutta sen voi sanoa, että jos slaavilainen hirssin nimi kuvastuu *jäkälä* sanassa ja sen lappalaisessa vastineessa, tulisi asia helpommin ymmärrettäväksi siinä tapauksessa, että suomen *jäkälä* voitaisiin tulkita lappalaiseksi lainasanaksi. Lappalaisella pohjalla olisi näet helpommin kuviteltavissa se merkityksen muutos, jota edellä annettu selitys edellyttää. Ja kun puhutaan protolappalaisista ja protolapista, niin voidaan kysyä, onko puheena oleva sana peräisin protolapista ja onko 'jäkälän' merkitys syntynyt viljalajin nimestä juuri tässä kielessä.

Jalo Kalima.